

Ніна Лебідь

ТВІР-РОЗПОВІДЬ У СИСТЕМІ ВИДІВ РОБІТ МОВЛЕННЄВОЇ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ (5-7 КЛАСИ)

У пропонованій статті йдеться про методикау підготовки і проведення одного з важливих видів робіт із розвитку зв'язного мовлення – твору-розповіді. Цей методичний аспект є актуальним у викладанні шкільного курсу української мови, оскільки дозволяє частково зреалізувати мовленнєву змістову лінію програми.

Ключові слова: *вір-розповідь, мовленнєва змістова лінія, структура мовленнєвої діяльності, ситуація спілкування, тема твору, морально-етичні теми.*

Як відомо, робота з розвитку зв'язного мовлення, яка на сьогоднішні досить широко практикується вчителями-словесниками на уроках рідної мови, формує високу культуру усного та писемного мовлення учнів, їх уміння чітко, логічно та послідовно викладати свої думки. Одним із основних видів роботи з розвитку зв'язного мовлення є твір.

Твір – це оригінальний зв'язний текст, самостійно складений в усній чи письмовій формі за даною темою [3, с.184].

На думку С.Карамана, робота над твором, тобто вироблення навичок самостійно, у зв'язній формі, в логічній послідовності викладати думки з певної теми, передбачає оволодіння учнями рядом умінь, а саме:

- розкривати тему й основну думку;
- збирати й систематизувати матеріал, що забезпечує оптимально можливу якість твору за змістом та формою, розвиває творчу активність учнів, готує їх до складання анотацій, рефератів тощо. Збір, відбір та систематизація матеріалу безпосередньо пов'язані з умінням спостерігати навколишню дійсність, розкривати зміст картини, працювати з книгою та довідковою літературою;
- будувати твори в певній композиційній формі з урахуванням типів і стилів мовлення, способів викладення думок;
- правильно, ясно, виразно висловлювати свої судження;
- удосконалювати написане [3, с. 217].

Залежно від типу мовлення кожен твір характеризується відповідною послідовністю у викладі думок. Твір-розповідь здебільшого розгортає події в динаміці (початок розгортання дії, кульмінація, завершення). Тому складові частини такого твору перебувають у часових відношеннях. Твір-опис розкриває певні ознаки, які відбираються залежно від завдання висловлювання чи задуму автора (загальне враження від усього предмета чи оцінка окремих його частин). Між структурними елементами такого твору існують означальні відношення. Твір-роздум установлює причинно-наслідкові відношення між фактами і явищами. Внутрішній і логічний зміст роздуму визначає його мовну організацію і відношення між компонентами (теза, аргументуюча частина, висновок) [5, с.174].

Предметом нашої уваги є твір-розповідь.

Аналізуючи мовну діяльність учнів, учитель не може розраховувати на те, що всі їх висловлювання будуть досконалими. В.Сухомлинський слушно зазначає: "...Було б наївно чекати, що дитина під впливом краси навколишнього світу відразу складе твір. Творчість не приходить до дітей з якогось натхнення. Творчості треба вчити. Дитина лише тоді складе твір, коли почує опис природи від учителя. Дитина навчиться складати твір тільки в тому разі, коли кожне слово перед нею – як готова цеглинка, якій задалегідь приготоване місце" [7, с. 187].

На нашу думку, необхідною умовою розвитку творчих здібностей учнів є здатність зосереджувати увагу на об'єктах сприймання, диференціювати набуті уявлення, систематизувати їх, а значить – мислити. Відсутність названих умов не забезпечує досягнення поставленої мети.

Отже, методика підготовки до написання твору має враховувати природну структуру мовної діяльності, до якої входять:

- 1) орієнтація в ситуації спілкування;
- 2) орієнтація у змісті висловлювання;
- 3) планування;
- 4) реалізація задуму;

5) контроль.

Орієнтація в ситуації спілкування породжує мотив, допомагає усвідомити мету, від якої залежатиме головна думка і стильове оформлення тексту. Осмислення теми твору дасть змогу окреслити обсяг змісту, зібрати та систематизувати матеріал, необхідний для написання творчої роботи, дозволить визначити підтеми, на які розчленовується тема, і, отже, обрати необхідний тип мовлення, скласти чіткий план викладу матеріалу. На основі всього цього здійснюється відбір мовних засобів, необхідних для висвітлення теми.

Загалом підготовка до написання твору будь-якого виду проводиться заздалегідь і в різних аспектах. Попередньо вчитель повинен визначити тему твору, разом з учнями проаналізувати її на уроці, скласти орієнтовний план, показати, як потрібно використовувати зібраний матеріал за вивченою чи прочитаною учнями літературою, за даними власних спостережень, на матеріалі життєвого досвіду дітей, за картиною, кінофільмом тощо. До того ж словесник має поглиблювати знання школярів про типи мовлення та способи їх творення.

З розповіддю як типом мовлення діти знайомляться ще в ранньому віці, слухаючи казки, оповідання, що їх читають дорослі. Поглиблюються їхні знання про цей тип мовлення і його жанри у школі. Уже в молодших класах учні звикають, що розповідь завжди має початок, середину (розвиток дії) та кінець.

У середніх класах діти опрацьовують багато жанрів розповідних творів. Творами-розповідями є повідомлення про якісь події з життя людей, класу, школи, окремих учнів, замітки до стінгазети, листи. Розповідними жанрами, яким найбільше уваги приділяється на уроках мови та літератури в середніх класах, є оповідання і казка.

Отже, розповідь – це усний або письмовий текст, твір, стаття, переказ тощо, в яких з настановою на образність і логіку оповідається про подію, що

розгортається у часі. Розповідь може бути присвячена двом і більше подіям або питанням, пов'язаним між собою.

Структура твору-розповіді така: зав'язка, опис події у її розвитку чи трактування основних положень питання, кульмінація і, нарешті, закінчення події, розв'язка або висновки.

Особливості розповідного жанру – оповідання, зокрема його шкільного варіанта, ми розкриємо, розглянувши підготовку учнів до написання творів на морально-етичні теми.

На новому етапі нашої історії школа має завдання утверджувати державну незалежність України, запобігати фізичному і моральному виродженню учнівської молоді, її бездуховності.

І неабияку роль у цьому повинні відігравати вчителі-словесники. На уроках мови, літератури, заняттях з розвитку зв'язного мовлення вони мають змогу прищеплювати школярам високі моральні якості: чуйність, доброту, повагу до ближнього, почуття людської гідності, обов'язку справедливості, сумління і чесність, громадянську активність та мужність, працьовитість і жертвовність, милосердя і добротність, готовність поспішити на допомогу тому, хто її потребує.

Відкритість душі, доброта закладені в дитині від природи. Їх тільки треба розбудити, вчасно підтримати. Не варто говорити дітям, що людина народжена тільки для щастя. Учні повинні знати, що життя – це далеко не суцільний комфорт. Вони, зрештою, мають зрозуміти, що одвічно співіснують добро і зло, які перебувають у постійній боротьбі. Як зазначає О.Довга, завдання педагога – вчити дітей спостерігати життя: помічати людську доброту, жертвовність, громадянську мужність, а також безсердечність, жорстокість, байдужість до горя інших. Адже є люди, що не хочуть виявляти увагу до знедолених. Завдяки ще не зіпсованій душі діти бачать це. Однак, не чуючи осуду з уст батьків, дідусів, бабусь, учителів, звикають до людської байдужості й нещирості, недобррозичливості та лицемірства, а то й жорстокості. При зустрічі з чужим горем вони, як і дехто

з дорослих, відводять очі. А хотілося б, щоб щиро ділилися з людьми добротою, щедрістю душі, шанували батьків, рідний дім, любили рідну мову, пісню, знали свій родовід. Саме про це слід вести мову повсякчас, при кожній нагоді.

Невичерпні можливості у вихованні в учнів людяності, шляхетності, доброти, милосердя закладені в роботі над творами на морально-етичні теми. Вони можуть бути різних жанрів: твори-роздуми, оповідання про випадок із життя, повідомлення про якусь подію, замітки до стінгазети, твори-розповіді про почуте або побачене та ін.

Дітей потрібно вчити пильно спостерігати світ навколо себе, аналізувати вчинки та дії людей і на основі цього пізнавати їх характери. Вони повинні виробляти у собі вміння цікаво та захоплююче розповідати про почуте та побачене. Навчившись висловлюватись усно, діти краще писатимуть свої творчі роботи. Тому на уроках

учитель повинен чимало уваги приділяти усному монологічному мовленню школярів.

Загалом підготовка до написання твору-оповідання про випадок із життя проводиться в основному розосереджено. Учителеві буде простіше підготувати учнів до творчої роботи тоді, коли вони були свідками якоїсь події. Діти можуть колективно дібрати робочі матеріали, провести словникову роботу, скласти план та усний твір на задану тему. Але нерідко трапляється так, що свідком події буває одна людина, тоді кожен учень у творі розповідає про те, що бачив самостійно, виявляючи своє ставлення до певної життєвої ситуації. Учитель готує дітей до написання такого твору протягом 1 -2-х тижнів. Після уроків та під час перерви учні радяться з ним, чи доцільно розповідати про той чи інший факт, який спостерігався у житті, який заголовок можна дібрати до оповідання, як скомпонувати робочий матеріал тощо.

Окремі діти виступають з повідомленням на задану тему, зачитують фрагменти власних творів.

Як зразки словесник може використати літературні та учнівські оповідання. Звичайно, школярі 5-7 класів надають перевагу учнівським зразкам творчих робіт, старшокласники - літературним. Інтерес до літературних зразків у дітей зростає з віком, коли вони вже можуть оцінити зміст і художню майстерність твору.

Виявляючи ініціативу, кожен словесник має пропонувати для написання оповідань власні теми, які пов'язані з проблемами морально-етичного виховання конкретного класу, школи.

До творів-розповідей належать і казки.

Вони мають великий вплив на розвиток словесної творчості дітей, адже відомо, що вона починається з казки. Досвідчені вчителі вважають, що казки повинні складати не тільки учні молодших класів, а й підлітки.

Перед тим, як запропонувати дітям 5-7 класів складати казку, потрібно повторити все вивчене про цей жанр на уроках літератури. Учні вже повинні знати, що в казках точно не повідомляється, де і коли трапилася така пригода з дійовими особами. Як правило, в них розповідається про таємничі, фантастичні, несподівані події, героїв. У кінці казки добро обов'язково перемагає зло.

Слід наголосити, що дійовими особами казок, окрім людей, тварин, можуть бути різні предмети, явища природи, навіть частини мови, що персоніфікуються.

Казка, як і оповідання, має зав'язку, розвиток дії, кульмінацію і розв'язку. Сміслові і художні навантаження в казках має діалог: він увиразнює характери дійових осіб та пожвавлює розповідь.

Перед написанням твору варто загадати учням скласти усно власну казку вдома. Дехто на уроці розповість її, а однокласники оцінять. Можна писати казку і за поданим початком. Буде доцільно, якщо вчитель підкаже ідею майбутнього твору.

Діти люблять слухати і самостійно складати власні казки. І тому уроки, присвячені казці, для них – свято. Учителям-словесникам варто частіше

проводити уроки з розвитку зв'язного мовлення, на яких учні розповідатимуть, складатимуть усно та письмово казки. Досвідчені вчителі радять проводити такий вид роботи наприкінці навчального року, коли діти, втомлені від опрацювання програмового матеріалу, чекають канікул. А казка знімає втому та неухважність.

Отже, на уроках розвитку зв'язного мовлення, зокрема при написанні твору-розповіді, розв'язуються важливі завдання патріотичного, морального, естетичного та етичного виховання, бо теми зазначених висловлювань спонукають замислитися над складним процесом формування високої свідомості, етики, моралі [4, с. 57], а заодно вдосконалюється грамотне, художньо довершене усне і писемне мовлення школярів.

Література

1. Блинов Г.И., Панов Б.Т. Практические и лабораторные занятия по методике русского языка. – М., 1986. – С. 200.
2. Довга О.М. Як писати твір. – К., 1995. – С. 136.
3. Караман С.О. Методика навчання української мови у гімназіях. – К., 2000. – С. 184.
4. Ладыженская Т.А. Развитие связной речи учащихся. Обучение русскому языку в 4 классе. – М., 1981. – С.57., С.72.
5. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентилюк.: Підручник для студентів-філологів. – К., 2000. – С. 174.
6. Система обучения сочинениям на уроках русского языка (IV-VIII классы) / Под ред. Т.А.Ладыженской. – М., 1978. – 290с.
7. Сухомлинський В.О. Вибрані педагогічні твори: У 3-х т. – К., 1984. –Т.3. – С. 62.

Summary

The given article deals with the methodics of the preparation and realization of the most important kinds of coherent speech – the composition-narration. This methodical aspect is of great actuality in teaching Ukrainian at school since it partly permits to realize Speech content line of the studying program.

Key words: composition-narration, Speech content line, the structure of the speech activity, the situation of communication, a theme of a composition, moral-ethic themes.